

Variácie na tému Teodora Münza

Ladislav Kováč

Kniha Teodora Münza (TM) „Listy filozofom“ je knihou podnetov. Chcem sa s čitateľmi podeliť s premýšľaním nad jedným z nich, ktorý prekračuje rámec filozofie. Zdá sa mi byť implicitný celému dielu, ale jasne ho TM vyjadril v poslednom liste knihy. Adresoval ho slovenskému filozofovi Marianovi Városovi. Na rozdiel od listov iným filozofom, v tomto liste nerozoberá len filozofické názory adresáta. Uvažuje v ňom aj nad príčinou diskontinuit vo Városovom diele – u žiadneho iného z filozofov, ktorým sa TM v knihe venuje, takýchto diskontinuit niet. Príčina sa javí očividná: Városov bol jediný z nich, čo bol nútený prežiť svoj život v podmienkach duchovného útlaku, v totalitnom systéme. Ale pre TM takéto vysvetlenie nestačí. Hľadá ďalšie príčiny. A nachádza ich hlbšie – v biede fundamentálnych štruktúr slovenskej spoločnosti. Štruktúr, ktoré sa vytvárali oveľa včasnšie, než sa u nás usídlil komunizmus. Ony aj dali neskôr, myslím si, slovenskému (a československému) komunizmu jeho špecifiká. (Som posledný, čo by tým chcel zločiny komunizmu zľahčiť.)

Otázky o tom, „kde leží naša bieda“, sú, pravda, na Slovensku, evergreenom už pomaly dve storočia. Slovenské intelektuálne perpetuum mobile. Keď sa nedávno objavil návrh znovu sa organizovane vrátiť k takýmto úvahám (tentokrát v podobe otázky „*odkiaľ ideme a kam smerujeme*“) na stránkach kultúrneho mesačníka, navrhol som, aby sme tak nerobili a na takého úvahy uvalili päť- až desaťročné moratórium. Trochu ma k tomu inšpirovala starobylá Francúzska akadémia vied, ktorá, otrávená zo stále nových a samozrejme neúspešných návrhov na perpetuum mobile, čo jej posielali oduševnení amatéri, rozhodla v r. 1775, že ďalšie také návrhy už prijímať nebude. Doporučil som, aby miesto diletantských meditácií na túto slovenskú „nesmrteľnú“ tému intelektuáli hovorili a písali len o celkom vecných problémoch. Zdá sa mi, že v tejto fáze prudkej dynamiky Slovenska po vytvorení vlastného štátu by intelektuáli („orgán sebazoznávania spoločnosti“) mali sa venovať iba analýzám konkrétnych pokrokov a zlyhaní, súčasných i minulých. A každý iba v oblasti, do ktorej sa profesionálne rozumie. Až keď proces „rýchleho kvasenia“ dobehne, dozrie doba na zhrňujúce bilancie.

Spracovanie „slovenskej témy“ v knihe TM hodnotím práve z tohto hľadiska. TM nám predkladá analýzu konkrétneho ľudského osudu. Len na základe takejto prípadovej štúdie (case study) robí opatrné zovšeobecnenia. Neprehnal to trochu, keď slovenského filozofa postavil v knihe vlastne na roveň Platónovi, Voltairovi, Popperovi? Myslím, že nie. Máme dôvody predpokladať, že Városov sa im inteligenciou i ctižiadosťou vyrovnal. To, že jeho filozofické dielo ostalo iba fragmentom (ale cenným – dokazuje nám to nielen TM, ale inde tiež Tatiana Sedová), že do sveta nepreniklo, že niekoľkokrát za života menil v základoch svoj svetonázor, že jeho dva hlavné filozofické spisy ostali iba rukopismi, to určili podmienky, v akých vyrástol a žil. Tieto podmienky, to je tá slovenská konštanta, ktorou sa TM zaoberá. Konštanta ktorá, obávam sa rovnako ako TM, pretrváva naďalej.

Marian Városov, narodený r. 1923, už ako gymnazista autor filozofických textov, si zvolil štúdium filozofie na bratislavskej filozofickej fakulte. Talentovaný a cieľavedomý mladý muž si po skončení fakulty, v šťastlivých rokoch po skončení druhej svetovej vojny, vydobyje možnosť stráviť dva roky postgraduálneho štúdia na parížskej Sorbonne. Tam predloží dizertáciu, ktorú zostavil zo svojich dvoch rozsiahlych filozofických rukopisov, venovaných teórii poznania a fanatizmu. Napísal ich po francúzsky. Jeden rukopis má tristo, druhý

dokonca päťsto strán. Pobudne potom ešte ďalší rok na univerzite v Cambridge. Tam napíše ďalšiu rozsiahlu filozofickú prácu, o teórii hodnotenia. Vracia sa domov – ľahko si možno predstaviť, s akými ambíciami, s akým sebedovomím, s koľkými plánmi – zrelý na to, aby sa stal univerzitným profesorom. Kdežeby! Predseda Slovenskej akadémie vied, Lev Hanzel, ho zaradí do podradnej funkcie prekladateľa z ruštiny vo Vydavateľstve SAV.

Na Városovom prípade sa zopakuje v trochu zmodernizovanej podobe to, čo postihlo o päťdesiat rokov včasnšie iného kongeniálneho slovenského vzdelanca, Jána Lajčiaka. Lajčiak mal ťažšie začiatky, rodičia boli sedliaci, kým Városov už bol z rodiny vzdelancov. Talentovaný chudobný chlapec z Pribyliny nemá v tej dobe na výber, môže vyštudovať iba za kňaza. Podarí sa mu však dostať sa na postgraduálne štúdium na univerzitu v Lipsku. Tam sa venuje už nie iba teológii, ale aj filozofii a semitským štúdiám. Študuje hebrejčinu, asýrčinu, sýrčinu, etiopštinu, arabčinu, egyptštinu, staroperzštinu, sanskrit, čínštinu, starosloviencinu a ruštinu. Tri semestre mu stačia na to, aby predložil dizertáciu. Vydá ju tlačou po nemecky. Na tlač si musel našetriť sám, Andrej Halaša mu odmietol prispieť udelením štipendia. Tridsaťročný sa v roku 1905 vracia na Slovensko. Určite s predstavou, že sa mu ujde univerzitná stolica. Komu by už mala patriť, ak nie jemu? Nedostane ju. Ako-tak sa mu podarí nájsť si živobytie na Boci, stáva sa farárom na jednej z najzapadlejších slovenských dedín. Baťko Jozef Škultéty povie na jeho adresu: „*Pán spisovateľ, tak sa zdá, má pred očami 1. cudzozemské západo-európske merítko, a 2. zabúda, že inteligentov slovenských je veľmi málo. Iste i malé národy všeličo môžu dokázať, ale podmienka je: aby mali školy a ich študovaní ľudia aby zostávali v službe svojho národa.*“

Takáto nepriazeň prostredia nemôže z talentovaných a zdravo ctižiadostivých mládencov vybiť ich silnú motiváciu. Chcú sa za každú cenu presadiť. A cena, čo treba za to zaplatiť, je ohromná. Iná počiatkom storočia v Uhorsku, iná v prvých rokoch komunistického Československa. Lajčiak po nociach, pri petrolejovej lampe, napíše prenikavé sociologické dielo „Slovensko a kultúra“. Aby ho však mohol vydať tlačou, musí si naň zarobiť. A to sa vtedy na Horniakoch nedá ináč, iba že autor spisu cez deň kupčí s dobytkom s nevzdelanými slovenskými sedliakmi. Získa si medzi nimi povest' skupáňa. Starý mládenec (jeho milá, ktorej písaval zaľúbené listy z Lipska a Paríža a ktorými v nej sugestívnym popisom veľkomestského života rozpaľoval túžbu po krásnom veľkom svete, odmietne s ním odísť robiť sedliacku na Bocu) spodivínštie. Zomrie, biedne a nedôstojne, ako štyridsaťtriročný. (Kniha však vyjde tlačou iba posmrtné.)

Városov, ak sa chce vyškriabať z otupného zamestnania vo vydavateľstve, musí voľiť iné poníženie: vstupuje do komunistickej strany. To nestačí. Musí písať články, v ktorých sa vyznáva zo svojho marxistického svetonázoru a oslavuje socialistický realizmus. A službičkárstvo sa zdanlivo opláti – stáva sa riaditeľom ústavu SAV, zasväteného teórii a dejinám umenia. No v tomto postavení je neustále ohrozovaný a tak sa musí rafinovane prispôsobovať. Keď dôjde k miernemu odmäku, kritizuje dogmatikov, chváli a podporuje nekonformných umelcov. Ale až keď sa na chvíľôčku rozbrieždi, v mesiacoch Pražskej jari a krátko po nej, môže urobiť odvážny čin: svoju prácu o teórii hodnotenia, ktorú napísal ako mladík v Cambridge pred štvrt' storočím, prepracuje a v roku 1970 vydá pod názvom „Úvod do axiológie“. To mu neprejde beztriestne: príde druhý úder jeho života, normalizačný. A ten je definitívny. Tušil to. V auguste roku 1968, dva dni na to, ako k nám vstúpili ruské vojská potlačiť Pražskú jar, si zapísal do denníka: „*Musíme sa chystať na roky iného života. (...) Človek môže žiť morálne aj vo väzení. Ide však o to, že sa tam nemôže realizovať a to je pre ľudí nášho druhu dôležitá otázka. Nepozostáva ako zmieriť sa s tým, že zapadneme bez stopy do priepasti dejín.*“ Zmierovanie sa muselo však byť pre neho veľmi bolestné. Városov musí opustiť miesto riaditeľa ústavu, je predčasne penzionovaný, nesmie publikovať. V denníkových záznamoch stavia si potom, v roku 1979, podstatnú otázku: ako by sa v jeho situácii zachovali veľkí duchovia Európy. Napr. André Malraux. „*Kládol som si otázku, čo by*

sa stalo s takouto vypäto individualistickou osobnosťou, keby musela žiť v našom totalitnom spoločenskom prostredí. Bud' by sa dostala do prudkej kolízie (s represívnymi zásahmi a ich dôsledkami – choroba, samovražda, útek do emigrácie), alebo by sa musela oportunisticky rozhodnúť pre oportunistický konformizmus vysokej hry, o čo sa pokúšajú aj mnohí nadaní a šikovní na významných postoch.“ Ale Marian Váross je už rozhodnutý: po druhýkrát sa nepodá. Myslím si, že sa nepodá aj preto, lebo jeho identifikačnou (referenčnou) skupinou sú ľudia ako Malraux. Identifikuje sa s tými európskymi intelektuálmi, ktorých poznal za mladi vo Francúzsku a v Anglicku. Nie s tými chudákmi doma, pre ktorých prežiť vždy a za každú cenu bolo najvyšším cieľom, aký si vedeli postaviť a na aký jediný im koniec-koncov ich vzdelanostná výbava stačila. S kým sa mohol, tak ako Váross, takto skupinovo identifikovať jeho vrstovník, Vladimír Mináč, nedouk, neznalý jazykov, zakomplexovaný voči Čechom, ktorý nikdy zo slovenského prípecku nezliezol? A ktorý sa musel usilovať udržať si priazeň mocných v každých podmienkach, pretože akú profesiu by robil, keby sa dostal do nemilosti chlebdarcov? Veď sa nevyučil ani len poriadnemu remeslu. Možno preto sa Mináč stal pokračovateľom falošnej slovenskej kultúrnej tradície, ideológom Slovákov ako národa bez dejín, staviteľov kolíb, ktorých jedinou dejinnou zásluhou, Mináčom oslavovanou, bolo to, že prežili. Som si skoro istý, že práve pre túto nedovzdelanosť, diletantstvo, hral Mináč za normalizácie – a ostatne aj po nej, po páde komunizmu – rolu ešte smutnejšiu než zohral v prvých rokoch komunizmu. Váross mohol o Mináčovi písať vo svojom denníku už len s útrpnou iróniou. V r. 1974, keď Mináč uverejnil odporný výpad proti Alexandrovi Solženicynovi (pre Mináča, slávneho prozaika o ktorom sa slovenská mladá doteraz učí na školách, bola epochálna Solženicynova kniha „*vlastne nie nič nového, ale nové nič*“), si Váross do denníka zapíše: „*Už na prvý pohľad je to habilitačný spis na národného umelca a ďalšie domáce (eventuálne sovietske) uznania.*“ (Aj sa tak stalo: Baťko Druhý sa zhabilitoval na národného umelca. Porovnajme Mináčov „habilitačný“ pamflet proti Solženicynovi s dizertáciami Lajčiaka a Várossa!)

Za normalizácie už iba sám pre seba si môže Váross písať svoje filozofické reflexie. Podobne ako v prípade Lajčiaka, vyjdú tlačou už iba posmrtné. (1991: „*Úvahy v samote.*“) Predčasne, ako šesťdesiatpäťročný, v r. 1988 zomiera. Na infarkt, akože ináč. Takto pomrelo v normalizačných rokoch v Československu veľa mužov v najlepších rokoch života, postihnutých husákovskými čistkami, povyhadzovaných zo zamestnania, frustrovaných, odsúdených na nečinnosť alebo na podradnú robotu. Bolo ich tak veľa, že sa to odrazilo v demografickej tabuľke. Dlhodobé mučenie, pomalé popravy – ťažko to nazvať ináč. Marian Váross je jednou z týchto obetí.

Dojímavé je čítať Várossove Úvahy v samote, i úryvky z jeho denníka, uverejnené spise, čo zostavili jeho obdivovatelia, „*Jeden a všetky životy Mariana Várossa*“. Smutné. A múdre. A aj dnes pre nás poučné. Z denníkov je zrejme, aký ťažký zápas zvädzal sám v sebe už v prvom desaťročí ortototalitného komunizmu. Rýchlo sa zbavil milosrdnej clony sebaklamu, čo z neho spočiatku robila ortodoxného marxistu. O to ťažšie niesol nevyhnutnosť vedomej ponižujúcej pretvácky. Už koncom roka 1956, oveľa včasnšie ako iní „zmúdrelí“, si v denníku vyčíta, že „*sa dal zahnať do pozície málo dôstojnej*“, keď sa „*priamo umele začal zbavovať potrebného vedeckého sebavedomia a, čo s tým ide, bojovnosti za kvalitu a ozajstnú tvorivosť vo vede a v umení.*“ Lenže, zapisuje si roku 1962, bola to „*desivo-chorobná atmosféra strachu, v akej som vtedy žil. (...) Dnes sa mi zdá nepochopiteľné, ako sa to mohlo všetko tak stať; veď som začínal tak nízko, ako si len možno predstaviť, áno, začínal som priamo v pozícii primitíva, hoci už za dovtedajších temer tridsať rokov poznania som nahromadil veľa skúsenosti, náhľadov, poznania v pravom zmysle...*“ V r. 1983 má záznam v denníku: „*Profesionálny politik je syntetický nedouk, ktorý – práve preto – nie je schopný uvedomovať si svoju obmedzenosť. Na politiku sa hodí ten, čo s osobnou vervou (či už fanatického alebo egocentrického pôvodu) premieňa parciálnosť svojej optiky na*

univerzálnosť svetonázoru pre všetkých. “ Aký potrebný odkaz pre dnešok, pre to anachronické a trochu už aj smiešne slovenské horlenie, ako intelektuál môže, má, či dokonca musí, byť zároveň aj politikom!

Ešte v r. 1953 si Váross napísal do denníka: „*Nie je ťažké písať o krajnostiach – o kvalite a zlých veciach. Je ťažko písať o priemere, najmä keď je situácia tak zmätená, ako u nás, kde práve priemer je v akcii najväčšej rozpínavosti.*“ Veta, ktorá sa týkala výtvarného umenia, mala a má na Slovensku univerzálnu platnosť: z priemeru na Slovensku treba mať strach. Lebo tu sa priemeru vždy darilo. Priemerní likvidovali čokoľvek, čo čnelo nad priemer. I vo filozofii. Aj o filozofoch na Slovensku sa dalo (dá?) povedať: šťastní priemerní duchom. (Lebo ich je kráľovstvo pozemské.) Kto z mimoriadnych chcel prežiť, musel sa usilovať, aby s priemerom splynul. Naďalej sa hlásim k tomu, čo som kedysi napísal: Z filozofov Svätopluk Štúr, veľká osobnosť slovenskej kultúry 20. storočia, možno ako jediný medzi filozofickými profesionálmi na Slovensku dokázal naplniť ideál filozofa, aký vytvorila už antika: vernosť svojim filozofickým názorom stvrdiť vlastným životom. Iný talent slovenskej filozofie, súčasník Svätopluka Štúra, Igor Hrušovský, to už nedokázal. Za komunizmu neodolal kúzlu moci a funkcií. Svoju šikovnú a originálnu filozofiu dobabral tým, že ju chcel predstavovať ako súčasť marxizmu. Odvolával sa na sovietske filozofické autority, aby ich menom mohol doma prepašovať svoje vlastné myšlienky. Na jeho adresu napísal Martin Bútoro vo svojej brilantnej literárnej miniatúre „Skok a kuk“, že „*za istých situácií sa žiaľ viacerí slovenskí muži nesprávajú tak, aby sa z nich mohli stať Veľkí Slovenskí Mužovia (...); postupujú spôsobom, akí oni sami označujú za nevyhnutný a veci prospešný*“, ktorý však u nás „*vnútorne podviazal akúkoľvek imagináciu okrem tej zameranej na holé prežitie, na prežitie za každú cenu...*“ Popisuje jeho vystrašenosť, aj vtedy, keď už vlastne nemal čo stratiť; i to, ako neprijal pozvanie na svetový filozofický kongres, pretože stačilo, „*aby rozhnevaní a urazení nepozvaní tiežfilozofi dosiahli, že akademika si povolali na koberec a náš filozof-sedemdesiatnik sa dal uhovoriť (...)*“. Veľký Filozof, ako ho Bútoro označuje, poslal „*organizátorom kongresu aparátikmi pripravený, aparátikmi nadiktovaný a prirodzene vymyslený telegram o tom, že sa nemôže kongresu zúčastniť, pretože je chorý...*“ Mladý človek, hlavný hrdina Bútorovej miniatúry, nemôže k tomu povedať nič iné, než toto: „*... musím si teraz, pri všetkej hlbokoj a nepredstieranej úcte, pri všetkom nefalšovanom obdive položiť otázku: mal nejaké? (myslím tie idey) – mal nejaké také myšlienky, ktorým by natoľko sám veril, že by bol pokladal za nutné a potrebné pretlmočiť ich svetu na špičkovom vrcholnom filozofickom podujatí?*“ A povzdychne si, že Veľký Filozof zomrel „*bez toho, aby nám zo svojich posledných rokov zanechal dielo, filozofický či humanistický závet, odkaz, ktorý by som teraz mohol dať prečítať svojmu synovi tak, ako niekto iný niekde inde môže dať čítať napríklad Patočku...*“

Aj Patočka žil za komunizmu, v tom istom komunistickom Československu. Je to treba pripomenúť ľuďom, ktorí na argumenty, podobné tým čo vo svojej knihe vyslovuje TM, že totiž nie iba komunizmus, ale čosi hlbšie a dávnejšie bránilo na Slovensku rozvinutiu a uplatneniu talentov, zvykli v minulosti protiargumentovať (za komunizmu len v súkromných rozhovoroch, no v jeho agonizujúcej fáze, tesne pred implóziou, aj verejne): počkajte len, až sa komunizmus pomíne, všetko bude inakšie!

Je inakšie? Obávam sa, že stále ešte nie je. Sledujem vo svojom okolí koľkým prekážkam, závisti, zlomyseľným klebetám sú vystavení mladí ambiciózni ľudia, ak vyčnievajú z priemeru. Tak ako pred sto rokmi Lajčiak a pred päťdesiatimi Váross. Našťastie demokracia má proti komunizmu tú výhodu, že malé závistlivé dušičky nemôžu už na stranickom výbore rozhodnúť, že týchto „nespratníkov“ treba z roboty „z ideologických dôvodov“ prepustiť. Alebo prinútiť prispôbiť sa priemeru, tak ako opakovane dokázali prinútiť Várossa. (Váross si do denníka v júni 1958 zapísal: „*Pri previerke (koľko ich už bolo a koľko ešte bude?) som bol ponechaný vo svojej funkcii „s pripomienkou*“, to znamená že

nejaké zahraničné cesty apod. padajú. Rok sa majú „pozorovať“ a sledovať „prežitky intelektuálistva“, ktorý termín zahrňuje tento raz výhrady, čo sa príslušným vykonávateľom moci na mne nepáči, a darmo, keď je človek mimo strany, nemôže mať dôveru ani v robote.“)

A tak list Teodora Münza Marianovi Városovi je výpoveďou nie iba o Városovi, ale o celej slovenskej kultúre. A je aj výpoveďou o autorovi listu samotnom. Veď osud TM nebol príliš odlišný od osudu Várossa. Rozdiel medzi obidvomi, zdá sa mi, bol najmä iba v tom, že TM mal menej ambícií. Preto sa ani nedostal na štúdie do sveta. Skromný bol do tej miery, že sa za mladí nepokúšal ani vytvoriť si vlastný filozofický systém. Radšej písal o iných. A najmä prekladal. Preložil do slovenčiny základné diela Kanta a Hegla. Jeho zásluhy sú také, že sa žiada pripomenúť: Malé národy by si mali prekladateľov ctiť nemenej než autorov pôvodných diel; ich mená by mali byť v učebniciach.

Skromnosť, nekonfliktovosť, dokonca i zaradenie sa do zákrytu s konformnými prijatím členstva v strane – to všetko nestačilo. TM naďalej prečnieval, talentom, pracovitosťou. Nástup husákovskej normalizácie sa stáva príležitosťou pre závistlivých, ako ho, rovnako ako Várossa, eliminovať. TM to tuší, preto sa radšej sám ohne, napíše pár odborných článkov sterilných, konformných, dokonca aj taký, v ktorom odsudzuje tých, čo písali „revizionistické“ štúdie v „krízových rokoch“. Teraz však už ani toto nestačí. V Pravde 15. februára 1980 ho Lev Hanzel napadne, že sa vlastne skryto týchto revizionistov zastáva, a robí tak preto, lebo aj on v „krízových rokoch“ popísal „mylné“ veci. Dokonca si dovoľil vysloviť tak „absurdné“ (Hanzelovo slovo) tvrdenie, že Marx sa nestane menším, ak sa poukáže na jeho závislosť od Feuerbacha. Podľa Hanzela Münz „v mnohých zásadných otázkach zastáva podnes nesprávne názory a koncepcie, ktoré sú v mnohých ohľadoch vzdialené marxizmu-leninizmu. (...) Určité náznaky v analyzovanej stati by azda mohli byť začiatkom pozitívneho procesu v snahe prekonať nedostatky minulosti.“ Bol to odkaz, i návod: Ponižuješ sám seba, ale málo. Máš šancu; ale ak chceš patriť medzi nás, musíš sa znížiť ešte viac...

„Listy filozofom“ sú vlastne prvým slobodným vzopätím talentovaného filozofa. Bolo mu treba päťdesiat rokov čakať, aby tak mohol urobiť. Strašne by sa žiadalo, aby mal ešte možnosť dorásť na svojskú filozofickú osobnosť. Čitateľ ľahko postrehne, ako autor knihy sa aj v priebehu jej písania sám ďalej vyvíjal. Bolo by škoda keby skončil, a s ním aj iní naši odmarxovaní filozofi, pri postmodernizme. Kedysi som už vyjadril svoj názor, že poskomunistický postmodernizmus je síce dobrou psychologickou útechou, ba priam oslobodením, pre tých, čo museli otročiť marxistickým mémom, je však nevedecký, kontraproduktívny a u nás škodlivý. „*Geocentrizmus bol svojho času objektívnou pravdou*“, polemizuje s Popperom, pretože existuje kritérium pravdy a „*je ním zhoda myslenia so skúsenosťou*“, pričom, zdá sa, má dôsledne na mysli individuálnu skúsenosť. To ale potom znamená stavať „pravdu“ Saddama Husseina, a trebárs i „pravdu“ Georgea Busha – veď každá z tých protikladných „právd“ vyjadruje u jedného i druhého zhodu jeho myslenia s jeho osobnou skúsenosťou – na roveň s pravdou (málo známou, približnou, ale nie arbitrárnou) vedeckej výpovede o stave dnešného sveta, o príčinách náboženského fanatizmu, o povahe ľudskej mýtofilie. Po 11. septembri 2001 je postmodernizmus už nie iba nevedecký. Nie iba anachronický. Povedal by som, že je nemravný.

Takto vidí slovenské konštanty TM v Liste Marianovi Városovi: „*...marxizmus u nás osobitne a zvlášť dôrazne len pritvrdil to, v čom nás vychovávala naša tradícia, čo sme mali v krvi a čo sme preto dosť ochotne prijali – autoritárstvo a dogmatizmus. (...) Je tu čosi viac, je tu atmosféra, ktorú dýchame od narodenia a ktorej sa musíme zbaviť dôkladnejšie, než len odvrhnutím dedičstva marxizmu.*“ Každý kto u nás tvorí a píše, a komu záleží na tom, aby sa u nás vznikla atmosféra, v ktorej je potešením duchovne tvoriť a komunikovať, mal by mať stále pred očami ďalšie slová textu TM: „*Ako historik slovenskej filozofie som si všimol, že naši autori svoje práce navzájom sotva poznali a takmer vôbec sa necitovali. (...) Dnes nie*

sme na tom o nič lepšie. (...) Pohany máme pre seba dost', pochvaly len ako šafranu. Podceňujeme sa navzájom, naše zraky sa upierajú kamsi inam, nie na seba. Nedostatok sebavedomia, súdržnosti, komplexy menejcennosti? "

TM nie je fatalistom. „*Túto chudorľavosť našej filozofie v minulosti treba pochopiť a nie odsudzovať. Bolo ako muselo byť a niekedy sa divím, že sa tu v tých úbohých podmienkach komusi vôbec chcelo filozofovať. (...) Dnes je, prirodzene, mnohé inak. (...) Čosi však zo spomenutej tradície zostalo: Ešte stále máme menej slovenskej filozofie, než filozofie na Slovensku. Hegel síce pravdivo konštatoval, že filozofia je len jedna, tak ako je len jedna veda, jedna ľudská kultúra vôbec, no budujú ju jednotlivé národy a každý k nej prispieva po svojom, čo sa potom dá chápať ako jeho špecifický príspevok k nej. Takúto filozofiu my ešte len začíname tvoriť.*“

Čo platí o filozofii, platí o celej kultúre, včítane vedy. Slovenská kultúra musela prejsť fázou preberania, odkukávania, reprodukovania. Zdá sa mi, že táto fáza dnes u nás vrcholí: Naše reprodukčné umenie je vynikajúce, svet ho pozná a obdivuje ho. Naši experimentálni vedci sú zdatní v ovládaní techník, čo vymysleli iní a v testovaní cudzích hypotéz; vítaní sú vo svetových laboratóriách tam, kde treba pilne pracovať, kvalitne reprodukovat' a oddane poslúchať. Stojí pred nami, nevyhnutne, druhá fáza: fáza sebavedomej, samostatnej tvorivosti. Tvorba veľkých diel, čo preniknú do sveta. V tomto roku poputovala do Maďarska jedenásta Nobelova cena – i to je výzva pre nás. Vlastný štát, či už sme ho chceli alebo nie, si automaticky vyžaduje a tvorí profesionálov na všetkých úrovniach. S diletantstvom je koniec! Tak isto ako je koniec s vychvaľovaním sa s našou „schopnosťou pretrvania“. Mladí ľudia sa chodia húfne učiť do sveta. Už nie sú ojedinelí, ako boli Lajčiak a Váross. Pre nich, tak ako pre Várossa, skupiny, s ktorými sa identifikujú, nie sú už mináčovia, ale malrauxovia. Vracajú sa sebaistí, suverénne ovládajúci cudzie jazyky, bez komplexov voči cudzine. Mám dojem, že sú im naše jánošíkovské, ale aj národno-buditeľské tradície, ba hádam i diskusie okolo nich, na smiech. V lepšom prípade sú im ľahostajné. Vďaka bohu aj za to.

Nemožno sa v tejto súvislosti nezmieniť o inej zásluže Teodora Münza. TM patrí k tým, čo naše spoločenstvo scitlivelí na vnímanie pozoruhodnej, rozpornej, tragickej postavy slovenských kultúrnych dejín, Jonáša Záborského. Ten možno nie talentom, ani nie literárnym dielom, ale realistickým pohľadom na človeka a na spoločnosť prečnieval svojich súčasníkov. Prebojoval svoju vlastnú alternatívu k hlavnej, kanonizovanej koncepcii slovenského národa, ku koncepcii plebejstva, bezdejinnosti a tisícročnej poroby. Pre toto si trúfam radiť ho k Lajčiakovi a Városovi. Je najstarší z trojice – od Várossa ho delí sto, od Lajčiaka päťdesiat rokov. Úmerne tomu bol jeho životný osud ešte ťažší a pohnutejší. Nedostalo sa mu dokonalejšieho vzdelania; „základy vied“ vstúpil do neho dedinský pastier a neskôr vbíjal lieskovicou učiteľ alkoholik. Ako Lajčiak, ani on si nemohol predmet štúdia vyberať: stal sa farárom. No túžil po profesúre, chcel vyučovať mládež. Aj mu profesúru prisľúbili. Kvôli nej dokonca konvertoval z luteránstva na katolíctvo. Kdeže! Skončil v biede, na úbohej fare v Župčanoch. („*Čo robiť? V karty hrať? Niet s kým. Opiť sa? To je hovädstvo. Zostávalo len zabaviť sa písaním a myslením.*“) Aktuálne znie jeho výzva:

„Nehaňte svoj národ, že nie je slávny; ale činmi ho takým urobte! Nežalujte sa, že sa nemôžete pýšiť svojim ľudom. Dávajte mu príčinu, aby sa on vami chlúbil. Nepozerajte sa na to, čo je, ani na to, čo bolo, uvažujte o tom, čo má byť. (...) Nevyhadzujte nám stále na oči naše nedostatky, ale ich odstraňujte.“

Tvorivá činnosť, „*služba duchu*“, nemala by byť viac na Slovensku „*cestou života trnistou*“, za akú ju považoval Záborského vrstovník Ľudovít Štúr a akou naozaj bola pre Záborského, Lajčiaka i Várossa. Mala by byť hrou, poskytovať pocit naplneného života, byť zdrojom osobného šťastia. Zatiaľ je to skôr len želanie, vidina – v postkomunistickom kulturnom peňazi, v zhone za bohatstvom za každú cenu, v zmätení hodnôt, keď najvyššiu prestíž v spoločnosti požívajú, zarovno s politikmi, rýchlozbohatlí multimilionári, keď vzdelanostná

elita opúšťa, v dôsledku nízkej prestíže a biednych platov, vysokoškolské katedry a mladí, často najschopnejší, volia iné, lukratívne kariéry (a tam ich talent, žiaľbohu, vyhasne). Práve preto hádam táto Záborského rada, akokoľvek znie staromilsky a zaváňa pátosom, akokoľvek je donquijotovská, je zas len aktuálna, aj keď jej treba rozumieť v inom zmysle, než mala v devätnástom storočí, a v inom než mala za komunizmu:

„Ak môžeš byť šťastný len za tridsať strieborných, pohrdni takým šťastím.“